

UOT: 821.512.162(091)

Aslan Salmanov*

MARAQLI BİR MÜBAHİSƏ VƏ SƏBƏBLƏRİ... (Dmitri Lixaçovun elmi tekstologiya konsepsiyası haqqında)

Xülasə

Mətnşünəşliğin müstəqil elm kimi əsaslandırılması istiqamətində rus-sovet tekstologiyasında keçən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq irəli sürülən mülahizə və mühakimələr akademik D.Lixaçovun elmi konsepsiyasına əsaslanaraq daha ətraflı öyrənilir. Onun elmi konsepsiyasının təməlinə uzun illər təcrübə vərdişləri sistemi kimi anlaşılan, nəşrin texniki tələbləri səviyyəsinə endirilən köməkçi təlim, təbii filologiya hesab edilən rus-sovet tekstologiyasının ilk dəfə olaraq, özünün terminologiya və metodologiyası olan müstəqil elm adlandırılması, xüsusilə də onun "tekstologiyamı mətnin nəşrə hazırlanması texnikasından ayırmaq" təklifi dayanırdı. Bu iş ciddi mübahisələrə səbəb oldu.

Məqalədə bu yanlışlıqların aradan qaldırılmasında D.Lixaçov, B.Buxştəb, E.Proxorov, A.Qrişunin, Ə.Mirəhmədov, T.Məhərrəmov və K.Şərifli kimi tekstoloqların bu sahədəki mülahizə və mühakimələri hərtərəfli araşdırılmışdır.

Açar sözlər: təbii filologiya, edision texnika, metodiki tövsiyələr, D.Lixaçov, yeni konsepsiya, mətnin tarixçəsi, elmi tekstologiya

Giriş. "Tekstologiya nədir və nəyi öyrənmir" sualı rus sovet tekstoloqlarının diqqətini ciddi şəkildə iki dəfə – əvvəlcə 1922-1930, sonra isə 1952-1965-ci illər arasında cəlb etmişdir. 1920-1930-cu illərdə tekstologiya mətni nəşrə hazırlayan "tənqidi üsullar sistemi", "filologiyamın təcrübə sahəsi", yaxud "təbii filologiya", yəni sırf praktik fəaliyyət sahəsi kimi anlaşıldığından, onun nəzəriyyəsinin mümkünlüyü təsəvvür belə edilmirdi. 1950-ci illərdən başlayaraq isə tekstoloji nəzəriyyənin zəruriliyi etiraf edilsə də, çapdan çıxan əsərlərdə tekstologiya yenə də mətnin nəşrə hazırlanması ilə əlaqələndirilir, kitabların tərtibindəki "şəxsi zövqü, özbaşınalığı aradan qaldırmaq üçün" ümumi nəzəri metodikanın, qaydaların hazırlanması kimi başa düşülürdü. Tanınmış tekstoloq B.Eyxenbaum da "Mətnşünəşliğin əsasları" [1, s.41-97] adlı əsərində tekstoloji nəzəriyyənin zəruriliyini vurğulayır, amma onu "mətnin nəşrə hazırlanmasından ötrü təcrübəyə söykənən nəzəri metodika" [1, s.42] kimi təsəvvür və təqdim edirdi. Əsər rus klassiklərinin nəşri ilə əlaqəli olan şəxslər üçün nəzərdə tutulduğundan, bu, mətnin tarixçəsinin öyrənilməsində istifadə edilən el-

mi-tədqiqat metodu yox, klassiklərin əsərlərinin nəşrində təbiiq edilməsi nəzərdə tutulan metodiki tövsiyələr idi.

Beləliklə, 1950-1960-cı illərin filoloji elmində tekstologiyamın məqsəd və vəzifələri bu kontekstdə anlaşıldı: o, müstəqil elm deyil, ədəbiyyatşünəşliğin "köməkçi sahəsi" hesab edilir və nəşrin texniki tərəfləri ilə eyniləşdirilirdi (bizim əksər filoloqlarımız mətnşünəşliğin vəzifəsini indi də mətnin nəşrə hazırlanmasında görürlər. Hətta, rəsmi sənədlərdə belə mətnşünəşliğin vəzifəsi – qədim əlyazmaların nəşrə hazırlanması kimi izah edilir).

Görkəmli rus sovet tekstoloqu akademik Dmitri Lixaçov 1960-cı illərin əvvəllərində (həmin vaxt SSRİ EA-nın müxbir üzvü idi) mətnşünəşliqlə bağlı yeni bir konsepsiya irəli sürdü və təqdim etdiyi tezislərin təməlinə dayanan "mətnin tarixçəsi" terminini elmi dövriyyəyə gətirdi. Doğrudur, Lixaçovdan əvvəl bu termini N.Piksanov hələ 1923-cü ildə işlətməmişdi [2, s.59]. Lakin D.Lixaçov həmin termini tekstologiyaya təkə qaytarmadı, onun bildirdiyi anlayışı daha da genişləndirdi, ona yeni məzmun qatdı və bu yeniliklərin maddə-maddə şərhini

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: aslan_salmanov@mail.ru

verdi.

D.Lixaçov "mətnin tarixçəsi" dedikdə, mətnin yaranması və dəyişdirilməsi prosesindəki bütün məqamları nəzərdə tuturdu: "Tekstologiya mətnin özünün xarakterini, yaradılma, dəyişdirilmə səbəblərini və s. onun tarixçəsinin izahı üçün zəruri olan həddə öyrənir... Mətnin tarixçəsinə onun dəyişməsinə səbəb olan həm ədəbi-yaradıcılıq tarixi, həm də qeyri-ədəbi, yaradıcılığa aid olmayan məqamlar (mətnin hansısa səhifəsinin itməsi, korlanması, sensorun, siyasi təşkilatların təzyiqi nəticəsində edilən dəyişikliklər, qonorar ehtiyacları və s.) daxildir" [3, s.6].

Müəllif mətnin tarixçəsinin müəyyənləşdirilməsini və onun izahını tekstoloji tədqiqatın ayrılmaz, müştərək istiqaməti hesab edir və yazırdı: "Əsərin mətninin tarixçəsinin müəyyənləşdirilməsi və izahı tekstologiyada bir-birinə qaynayıb-qarışır. Mətnin inkişafını göstərmək həm də onu izah etməkdir... Tekstoloq öyrəndiyi konkret mətnin tarixçəsinin dərinliklərinə nə qədər çox gedərsə, qənaətləri də bir o qədər əsaslandırılmış olar" [3, s.6].

Müəllif onu da vurğulayır ki, "Mətnədəki hər bir dəyişiklik, hər bir səhv aydınlaşdırılmalı, izah edilməlidir. İzahdan kənar tekstoloji fakt ola bilməz" [3, s.6].

D.Lixaçov mətnin yaranma mexanizmi və dəyişdirilməsində müəllifin və onu dəyişən digərlərinin şəxsiyyətinə də xüsusi diqqət yetirməyi tövsiyə edir: "Mətnədəki müxtəlif dəyişikliklər arasındakı əlaqələr mətn yaradıcılarının (müəllifin, həmmüəlliflərin və redaktorların) şəxsinə – onların ideyaları, əqidəsi, psixologiyası, ədəbi zövqü və s. izahı əsasında müəyyənləşdirilməlidir" [3, s.6].

D.Lixaçov mətnin tarixçəsi dedikdə, ondakı təsadüfi, mexaniki dəyişiklikləri nəzərdə tutmur, bildirirdi ki, "Tekstologiya başlıca olaraq mətni yaradanın məqsədi, fikirləri ilə hesablaşmalıdır...Bu məqsəd və fikirlər sonucda ədəbiyyatın və bütövlükdə cəmiyyətin tarixi ilə əlaqəli şəkildə izah edilməlidir. Məhz həmin fikirlərin açılması tekstologiyanın başlıca və daha mürəkkəb vəzifəsidir" [3, s.22]. Müəllif qeyd edirdi ki, "Mətn öz-özünə mövcud ola bilməz. Onun tarixçəsi – insanlar tərəfindən yara-

dılması və dəyişdirilməsi tarixidir" [3, s.30]. D.Lixaçov onu da bildirirdi ki, "Tekstologiya – qarşısına mətnin düzgün nəşrini məqsəd qoyan tətbiqi təlim yox, əsərin mətninin tarixçəsinin öyrənmə müstəqil elmdir" [3, s.5]. Müəllif bu mülahizəsinə onu da əlavə edir ki, "Mətnin tarixçəsi mətnşünaslığın özü, mətnin nəşri isə mətnşünaslığın təcürbi üsullarından biridir". Daha sonra o, "Qədim, ortaçağ və yeni dövr ədəbi mətnlərinin tekstoloji tədqiqi üçün ümumi nəzəri prinsiplərin işlənməsini" [3, s.6] zəruri sayır. D.Lixaçov başlıcası təklif edir ki, "Tekstologiyayı mətnin nəşrə hazırlanması texnikasından ayırmaq lazımdır. Yalnız bu, tekstologiyayı mətnlərin tarixçəsinin texnoloji tövsiyələrlə öyrənmək kimi məhdud çərçivədən xilas edə bilər" [3, s.7] və s.

Bu və sadalamadığımız digər tezislər tekstologiyanın nəşrə bərabər tutulması, onunla eyniləşdirilməsi, tətbiqi filologiya, köməkçi fənn adlandırılmasına, onun vəzifələrinin məhdudlaşdırılmasına qarşı çıxmaq, o dövr üçün, artıq sabitləşmiş ənənəvi rus sovet tekstologiyasını inkar etmək, onun təməl prinsiplərini dağıtmaq – ona elm statusu qazandırmaq demək idi. Bu səbəbdən də, müəllifin yeni konsepsiyası ciddi mübahisələrə səbəb olur və əleyhinə mətbuatda bir-birinin ardınca bir neçə məqalə dərc edilir.

D.Lixaçov opponentləri ilə mübahisələrdə irəli sürdüyü tezislərin, demək olar ki, hamısını sonadək müdafiə edir, onları daha da genişləndirir və qətiləşdirir, yalnız birindən başqa: "Mənim mətnin tarixçəsinin öyrənilməsinə tekstologiya adlandırmağımdan narahat olan opponen-tim güman edir ki, bu, "mətnin nəşri ilə əlaqədar böyük təcürbi və elmi əhəmiyyət kəsb edən filoloji fəaliyyət sahəsi"ni öz vəzifəsindən məhrum edəcəkdir. Mənə elə gəlir ki, burada heç bir təhlükə yoxdur. Bu işi həyata keçirmək üçün çoxdan müəyyənləşdirilmiş "edision texnika", yaxud "mətnin nəşr texnikası" adlı sahə var. Amma bu məsələni müzakirə etmək də mümkündür: edision texnikanı tekstologiyanın tərkibində saxlamaq da olar. Etiraf edirəm ki, bu məsələ ilə əlaqədar mən özüm də qəti qərara gələ bilmirəm" [4, s.82].

Maraq doğuran, D.Lixaçovun mətnin nəşrə hazırlanmasının tekstologiyanın tərkibində saxlanılması ilə, nəəlac da olsa, razılaşması yox, onu tekstologiyadan ayırmaq təklifini irəli sürməsidir. O halda qarşıya təbii sual çıxır: əgər, həmin dövrə qədər tekstologiyanın əsas vəzifəsinin mətnləri təhriflərdən təmizləyib, nəşrə hazırlamaq olduğu filoloji elmdə qəbul edilmişdisə, onu həmin vəzifəsindən necə uzaqlaşdırmaq olardı? Başqa sözlə, tekstologiya edisiyadan ayrılıbsaydı, o, hansı vəzifəni həyata keçirməli idi? Bəs D.Lixaçov mətnşünaslığın vəzifəsini nədə göürdü?

Bu suallara bir qədər sonra cavab verəcəyik. İndi isə milli mətnşünaslığımızın da nəzəri bazasının formalaşmasında az əhəmiyyət kəsb etməyən 1960-cı illər tekstoloji mübahisələrinin mahiyyətinə bir qədər də ətraflı nəzər salaq. Bir daha xatırladaq ki, sovet dövründə – 1950-ci illərdən başlayaraq, xüsusilə 1960-cı illərin əvvəllərində rus sovet tekstologiyasının nəzəri problemləri ilə əlaqədar çox ciddi, sistemli və ardıcıl araşdırmalar aparılmış, tekstologiyanın ən müxtəlif məsələlərindən – tekstologiyanın özünün nə demək olduğundan, hansı vəzifələri yerinə yetirməsindən, nəzəriyyəsinə ehtiyacın olub-olmamasından, predmet və metod məsələlərindən geniş danışılmış, mütəxəssislərin fikirlərində təmaslaşan məqamlar olduğu kimi, ciddi mübahisələr də yaranmışdır. Tekstologiyayı köməkçi fənn deyil, özünün metod və prinsipləri olan müstəqil elm kimi qəbul edənlərlə yanaşı, onu, ümumiyyətlə elm hesab etməyənlər, "tekstologiya"nın uydurma bir termin olduğunu iddia edənlər də olmuşdur. Əlavə edək ki, mübahisələr, əsasən yeni dövr ədəbiyyatı tekstologiyasının nəzəri əsaslarını müəyyənləşdirilməsində meydana çıxmışdır. Elmi-tekstoloji ədəbiyyatda bunun səbəbi, belə demək mümkünsə, "tekstologiyalararası" mübahisələrlə deyil, ümumilikdə ədəbiyyat haqqında elmin xarakteri ilə əlaqələndirilir. E.Proxorov yazırdı: "Qədim rus ədəbiyyatı tekstologiyasının nəzəriyyəsində ciddi mübahisələrə səbəb ola biləcək suallar yoxdur; mübahisəli suallarla folklor ədəbiyyatı tekstologiyasının nəzəriyyəsində də qarşılaşmışıq və bu, təsadüfi deyil. Ədəbiyyat haqqında elmin bu sahələri arasındakı yaxınlıq XVIII-

XIX və XX əsrlər ədəbiyyatını öyrənmə ədəbiyyat haqqındakı elmlərə nisbətən daha çoxdur. Müasir tekstologiyanın bir çox müddəaları ilə bağlı yaranan mübahisələrin səbəbləri, məhz burada axtarılmalıdır" [5, s.10].

D.Lixaçovun yeni tezislərinə qarşı ilk olaraq B.Buxştəb çıxır. Onun "mətnin tarixçəsi" terminini elmi dövriyyəyə gətirməsi və onu "tekstologiyanın özü" hesab etməsi və ümumiyyətlə, tekstologiyanın müstəqil elm adlandırılması B.Buxştəb razi salmır. O yazır: "Əvvəla, onu qeyd edək ki, "bu və ya digər əsərin mətninin tarixçəsi" xüsusi elm sayıla bilməz. Doğrudur, müəllif mətnin tarixçəsinə həm əsərin yaradıcılıq tarixini, həm də yaradıcılıq prosesinə aid olmayan bütün gözlənilməz dəyişiklikləri daxil etməklə, əslində onu çox geniş, hədudsuz şəkildə başa düşür. Bəlkə də, burada mətnin yox, əsərin tarixçəsindən, söz sənətinə aid müxtəlif əsərlərin tarixçələrindən danışmaq daha düzgün olardı. Amma, iş burasındadır ki, əsərlərin tarixçələri də, əslində müstəqil elm deyil. Əsərlərin tarixçələrinin tədqiqi ədəbiyyat tarixinin zəruri istiqamətlərindən biridir; lakin bu istiqamət də müstəqil elmi təlimin yaranmasına gətirib çıxarmır" [6, s.66]. Sonrakı mülahizələrindən də göründüyü kimi, B.Buxştəb tekstologiyanın vəzifəsinin ənənəvi çərçivədən çıxarılması ilə bə-rişə bilmir: "D.Lixaçov əsərin mətninin tarixçəsinin (yaxud, əsərin tarixçəsinin) öyrənilməsinə tekstologiya ilə eyniləşdirir. Tekstologiyanın bu cür qavranılması onun ənənəvi anlamından ciddi şəkildə fərqlənir. Tekstologiya adı altında, adətən, başqa şey – əsərin mətninin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı göstərilən fəaliyyət (hər şeydən əvvəl, onların nəşri ilə əlaqədar), həmçinin bu fəaliyyətin prinsip və metodlarını ümumiləşdirən elm başa düşülür" [6, s.66]. Bu səbəbdən də B.Buxştəb tekstoloji işin nəticəsini, sərəfləri kimi, "sözün hərfi mənasında müəyyənləşdirilmiş, aydınlaşdırılmış, şərh edilmiş" [6, s.66] mətnin ortaya qoyulmasında, başqa sözlə, mətnin nəşrə hazırlanmasında göürdü və təbii olaraq qənaətin təsdiqləmək və möhkəmləndirmək üçün ilk sovet tekstoloqlarının əsərlərinə (konkret halda B.Tomaşevskinin) müraciət edirdi: "Çağdaş filologiyada mətn tənqidinin bir neçə üsullar sistemi işlənilib hazırlanmış-

dır. Bu filoloji üsullar sisteminin “tekstologiya” adı ilə ifadə olunması qəbul edilmişdir. Bir çox hallarda bu, tətbiqi filologiyanın xüsusi sahəsi olan təcrübi təlimdir” [6, s.67].

B.Buxştəbi D.Lixaçovun konsepsiyasında razı salmayan tezislərdən biri də nəzəri tekstoloji prinsiplərin ümumiləşdirilməsi, onun yazıldığı dövrdən asılı olmayaraq, bütün mətlərlərin tekstoloji tədqiqinə tətbiq edilə bilməsi idi: “D.Lixaçovla razılaşmadığım əsas məsələ onunla əlaqədardır ki, qədim ədəbiyyat (əlyazmalarından ibarət və əsasən müəllifsiz) sahəsindəki tekstoloji metodika və problematika ilə yeni ədəbiyyat (çap məhsulları və müəllifi) arasındakılar çox fərqlidir. Bu səbəbdən də bütün mətlərlə tətbiq edilə bilən ümumi tekstoloji nəzəriyyənin yaradılması hələ ki mümkün deyil” [6, s.75].

Qədim və yeni dövr ədəbiyyatları arasındakı fərqlərə əsaslanıb, ümumi tekstoloji nəzəriyyənin hazırlanmasının mümkün olduğunu söyləyən B.Buxştəba cavabında D.Lixaçov deyirdi: “Mən həmişə əmin olmuşam və indi də o qənaətdəyəm ki, hansı mətni (yapon, rus, yunan – qədim, yaxud yeni olsun, fərqi yoxdur) öyrənməzdən əvvəl olmağa, tekstologiyanın ümumi prinsipləri, ümumi metodikası və ümumi iş üsulları mövcuddur” [4, s.76].

Müzakirələrdə iştirak edən A.Qrişunin də B.Buxştəbi deyil, D.Lixaçovun konsepsiyasını müdafiə edir: “Doğrudur, bu sahələrin hər birində (qədim və yeni dövr ədəbi nümunələrində – A.S.) müxtəlif şəraitdə yaradılan və mühafizə vəziyyəti fərqli və indiki oxucuların da fərqli maraq dairəsində olan abidələrlə iş aparılır. Lakin keyfiyyətə deyil, daha çox kəmiyyətə aid olan bu fərqlər, prinsip etibarilə vahid elm olan tekstologiyaya şübhələrə bölməyə əsas vermir. Onun ümumi predmeti, ümumi metodu, məlumatlılıq üzündən, bəzən, müxtəlif terminlərlə ifadə olunan eyni kateqoriya və anlayışı var. Hətta, son zamanlar bizim elmin spesifik sahələrinə aid meydana çıxan folklor tekstologiyası kimi ilk məxsusi əsərlərdən də belə məlum olur ki, əsas problemlər, qanunauyğunluqlar və metodika bu sahədə də ümumi olaraq qalır, yaxud ümumiliklər əvvəl düşünüldüyündən, hər halda, keyli çoxdur” [7, s.136].

D.Lixaçovun konsepsiyasına diqqətlə nəzər saldıqda ortaya maraqlı məqamlar çıxır və bu tezislərin orta əsrlər Şərq şərh elmindən və XVIII-XIX əsrlər Avropa hermenevtikasıdan qaynaqlandığı da hiss olunur.

Müşahidələr sübut edir ki, əski filoloji elmlərin hamısı mətnin yazıya alınması, bərpası və məzmununun anlaşılması məqsədilə yaradılmışdır. Onlar mətn əsasında pərvəriş tapmış və onu öyrənmək, şərh etməklə məşğul olmuşdur. Təfsir və şərh də, hermenevtika və eqzegetika da əski çağlardan iki vəzifə yerinə yetirmişdir: mətnin bərpası və şərh. Əslində bunlar, eyni vəzifənin mərhələləridir. Bu, çağdaş mətnşünaslığın da vəzifəsidir. Lakin 1960-cı illərin əvvəllərinə qədər tekstologiya, yalnız mətni nəşrə hazırlamaq kimi dərk edildiyinə, yəni əsasən vəzifəsinin birinci mərhələsinə yerinə yetirməklə məşğul olduğuna, şərh bibliografik məlumatla əvvəl edildiyinə görə, D.Lixaçov onu mətnin nəşrə hazırlanması vəzifəsindən ayırmaq təklifini irəli sürmüşdür. Onun təklifinin, şübhəsiz məntiqi əsası vardır: çünki aparılan bütün tekstoloji tədqiqatlar qarşısına heç də həmişə mətni nəşrə hazırlamaq vəzifəsini qoymur. Onlarca, yüzlərcə nümunələr gətirmək olar ki, aparılan ciddi tekstoloji araşdırmalar elmi məqalələrin, monoqrafiyaların əsasında dayanır. Bununla mətnşünaslığın özü də elmi mahiyyət kəsb edir, elmə çevrilir. D.Lixaçov da mətnşünaslığın, məhz bu mərhələsinə qabardır və onu elm, həm də müstəqil elm adlandırır.

Ümumilikdə yanaşdıqda, B.Buxştəbi və E.Proxorov D.Lixaçovun yeni konsepsiyasını demək olar ki, qəbul etmir, D.Lixaçov opponentlərinin iddialarını təkzib edir, A.Qrişunin isə D.Lixaçovun müdafiə edib, onun opponentlərini haqsız sayır. Doğrudur, bu mübahisələrdə, E.Proxorovun sonralar qeyd etdiyi kimi, “müəlliflərin hansısa kiçik detalları, qeyri-dəqiq ifadələri qabartması, polemika aludəçiliyi” [5, s.36], sanki məqsədli olaraq özlərinə rəqib axtarması, peşə, ixtisas ambisiyası (qədim və yeni dövr ədəbiyyatı tekstoloqları arasında) və s. məqamlar da özünü göstərirdi. Amma əsas mübahisəyə səbəb olanlar sadalananlar deyildi. Əsas səbəb o idi ki, uzun illər təcrübi vərdişlər sistemi kimi anlaşılan, nəşrin texniki tərəfləri

səviyyəsinə endirilən, köməkçi təlim, tətbiqi filologiya hesab edilən rus sovet tekstologiyasını (mətnin təhqidini) D.Lixaçov ilk dəfə olaraq müstəqil elm səviyyəsinə qaldırmağa cəhd edirdi. D.Lixaçovun bu cəhdini qiymətləndirən, onun yeni konsepsiyasının mahiyyətini dərk edən mütəxəssislər də az deyildi. A.Qrişunin yazırdı: “D.S.Lixaçovun elmin inkişafının müəssir səviyyəsinə, yeni vəzifə və tələblərinə uyğun gələn tezisləri mətnşünaslığın, artıq “mətnşünaslıq” hesab edilməyən təcrübi sahəsinə B.V.Tomaşevski və B.M.Eyxenbaumun başa düşdüyü yerdə də qoyub, onu başqa bir məcraya yönəldir və onu bir elm kimi əsaslandırır” [7, s.142]. Müəllif qəti şəkildə bildirdi ki, “əgər tekstologiya nəşirdirsə, onda elm deyil, yox əgər elmdirsə, onda nəşr deyil” [7, s.146]. Bununla yanaşı, A.Qrişunin dediklərinə onu da əlavə edirdi ki, “Mətlərin nəşrini həqiqi tekstologiyanın tərkibindən çıxarmağa, onu indidən bu elmdən kənar elan etmək üçün tələsməyə dəyməz. Amma bizim istəyib-istəməməyimizdən əvvəl olmayaraq, buna gətirib çıxaracaq obyektiv tendensiya mövcuddur. Tekstologiya bundan sonra da elmi-tədqiqat sahəsi kimi inkişaf edəcək, həm nəzəri, həm də təcrübi xarakterli müxtəlif vəzifələri yerinə yetirəcək və müvafiq olaraq həm ənənəvi, həm də çağdaş elm və texnikanın nailiyyətlərindən – riyazi, kibernetik, ehtimal-statistik istifadə edərək (demək olar ki, toxunulmamış, rezervi çox olan sahələr) öz metodlarını təkmilləşdirəcək. İndi elmdə bir çox mütəxəssislər var ki, tekstoloji tədqiqatla heç də nəşr naminə məşğul olmur” [7, s.146].

Mətnşünaslıqla bağlı mübahisə və müzakirələr sonrakı illərdə də (1970-1980-ci illərdə) davam edir və bu, mətnşünaslığın vəzifələri və nəzəriyyəsinin bir sıra problemlərinin konkretləşdirilməsinə səbəb olur: əksər mütəxəssislər mətnşünaslığın həm mətlərin tarixçəsini öyrənmək, həm də onları təhriflərdən təmizləyib, əslinə uyğun şəkildə nəşrə hazırlayan müstəqil elm olduğunu təsdiqləyirlər: “İndi heç kimin şübhəsi yoxdur ki, tekstologiya köməkçi deyil, müstəqil elmi təlimdir. O, nə mətlərin nəşri səviyyəsinə endirilir, nə də mətlərin, yalnız tarixçəsinin öyrənilməsinə bərabər tutulur. O, mətn haqqında, onun təşəkkülü, yaranması və möv-

udluğu haqqında vahid elmdir; mətnin öyrənilmə məqsədindən asılı olaraq, onun müxtəlif işiqamətləri, aspektləri, problematikası və sonrakı inkişafı üçün perspektivləri var” [5, s.36-37].

Qeyd edək ki, o illərdə “rus filologiyası və mətnşünaslığının diqqətəlayiq, zəngin ənənələri qarşıda sovet respublikalarında bu sahədə işləyən mütəxəssislər üçün mötəbər, nüfuzlu məktəb” [8, s.3] hesab edildiyindən, 1950-60-cı illərdə gedən qızğın müzakirə və mübahisələrin milli mətnşünaslığımıza, demək olar ki, dəxli olmamışdır: rus sovet tekstoloqlarının müəyyənləşdirdiyi nəzəri və təcrübi qaydalar milli mətnşünaslığımızın da əsasına çevrilmiş, mütəxəssislər fəaliyyətlərini bu normalar əsasında qurmuş və mətnşünaslığımız həmin normativlər çərçivəsində inkişaf etdirilmişdir. O dövrün nüfuzlu mətnşünaslarının özlərinin də etiraf etdiyi kimi, yalnız “70-ci illərdən etibarən Azərbaycan mətnşünaslığının praktiki məsələləri, ədəbi abidələrin hazırlanması ilə yanaşı, elmi-nəzəri problemlərin işlənməsinə də xüsusi fikir verilməyə başlanmışdır... Tədqiqat əsərlərinin ən müsbət nəticələrindən biri budur ki, onlarda, yalnız bu və ya başqa klassikin ədəbi irsinin tekstoloji problemləri həll olunmur, müəlliflər mətnşünaslığın ümumi metodoloji problemlərini də qoyur, ədəbi-tarixi aspektdə yeni müddəalar da irəli sürürlər” [8, s.22-23].

O da etiraf olunmalıdır ki, tədqiqatçıları-mız rus sovet tekstoloqlarının nəzəri tekstologiya ilə məşğul olmağa başlamasından, təxminən iyirmi il sonra elmi-nəzəri problemlərin işlənməsinə diqqət yetirmişlərsə də, onlar nəzəri mətnşünaslıqla məxsusi məşğul olmamışlar. Mətnşünaslığın ayrı-ayrı nəzəri məsələlərinə həsr edilən toplu, yalnız 1970-ci illərin sonlarında çap edilmiş [9] və təəssüf ki, bu gərəkliliş yeganə nəşrlə də sonuclanmışdır.

Ümumilikdə yanaşdıqda isə, təxminən 2000-ci ilin əvvəllərinə – görkəmli mətnşünas Kamandar Şariflinin “Mətnşünaslığın əsasları” kitabına qədər mətnşünaslığın nəzəri məsələləri ilə heç bir mütəxəssis məxsusi məşğul olmamış, 1950-ci illər rus sovet tekstologiyasında özünü göstərən nəzəri mülahizələr milli mətnşünaslığımızda da təkrarlanmışdır. Başqa sözlə, bizdə də mətnşünaslığın nəzəriyyəsi deyildikdə mət-

nin nəşrə hazırlanması metodikası anlaşılmışdır: "Etiraf etmək və təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, böyük elmi əhəmiyyətə malik olan mətnşünaslıq hələlik özünün layiqli yerini tuta bilməmiş, onun nəzəri əsasları tədqiq edilib aydınlaşdırılmamışdır. Mətnşünaslıqdakı hərc-mərclik, pərakəndəlik, tənqidi mətn tərtibində müxtəlif üsullar tətbiq edilməsi də bunu göstərir" [10, s.29-30].

Həqiqət naminə onu da deyək ki, sovet dönmində həm təcrübi mətnşünaslığın imkanlarından kifayət qədər istifadə edilərək, bir çox sənətkarın əsərlərinin elmi nəşri hazırlanmış, həm də ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığının müxtəlif istiqamətlərdə tədqiqi zamanı mətnşünaslığın ümumi problemlərinə və onun tarixinə yer ayrılışdır. N.Gəncəvinin, M.Füzulinin, Q.Zakirin, S.Ə.Şirvaninin, M.Ə.Sabirin, C.Məmmədquluzadənin, S.Vurğunun və digər sənətkarların əsərlərinin nəşri təcrübi tekstologiyanın nailiyyətlərindən bəhrələnməyə dəyərli nümunələrdirsə, M.Mahmudovun X.Təbrizinin həyat və yaradıcılığına həsr etdiyi monoqrafiya [11] Şərq şərh elminin – çağdaş mətnşünaslığın tari-

xini əks etdirən ən dəyərli əsərdir. Həmin əsər sonralar bu istiqamətdə aparılan, demək olar ki, bütün tədqiqatlarda mötəbər mənbə, təməl rolunda çıxış etmişdir.

Nəticə. Beləliklə, deyilənlərdən aydın olur ki, filoloji mətnşünaslıq yazıldığı dövr və dildən asılı olmayaraq, bütün ədəbi əsərlərin mətnlərinin tarixçəsini özünəməxsus metod və prinsiplərlə tədqiq edən müstəqil elmdir. Mətnlərin nəşrə hazırlanması onun yerinə yetirdiyi iki başlıca vəzifədən biri – onun tətbiqi sahəsidir. Digər vacib sahəsi isə mətnlərin tarixçəsini öyrənərək, məzmununu açmaq – şərh etməkdir. Bu isə tekstologiyasının elmi istiqamətidir. Mətnlər üzərində aparılan tekstoloji tədqiqatların nəticələrindən də ədəbi-tarixi və tekstoloji müqədimələrdə, əsərlərə yazılan şərhələrdə, ədəbiyyat tarixlərinin yazılmasında, sənətkarın yaradıcılığı üzərində müxtəlif istiqamətlərdə aparılan filoloji tədqiqatlarda istifadə edilir. Akademik D.Lixaçovun elmi tekstologiya konsepsiyasının təməl prinsipləri də, əsasən, bunlardan ibarət idi.

ƏDƏBİYYAT

1. Эйхенбаум Б. Основы текстологии. Редактор и книга. Сборник статей (Выпуск третий). Москва, «Искусство», 1962.
2. Пиксанов Н. Новый путь литературной науки: Изучение творческой истории шедевра: (Принципы и методы). Москва, «Искусство», 1923, №1.
3. Лихачев Д. Текстология (краткий очерк). Москва-Ленинград, 1964.
4. Лихачев Д. По поводу статьи Б.Я.Бухштаба. «Русская литература», 1965 №1.
5. Прохоров Е. Текстология новой русской литературы (Краткий обзор теоретических взглядов); Лебедева Е. Текстология. Вопросы теории (Указатель советских работ за 1917-1981 гг.) Москва, 1982.
6. Бухштаб Б. Что же такое текстология? «Русская литература», 1965, №1.
7. Гришунин А. К спорам о текстологии. «Русская литература», 1965, №3.
8. Mirəhmədov Ə. Azərbaycan mətnşünaslığının vəziyyəti və inkişaf perspektivləri. Azərbaycan mətnşünaslığı məsələləri (məqalələr məcmuəsi), I. Bakı, "Elm", 1979.
9. Azərbaycan mətnşünaslığı məsələləri (məqalələr məcmuəsi), I. Bakı, "Elm", 1979.
10. Məhərrəmov T. Tənqidi mətn tərtibində vahid üsul yaradılması haqqında. Azərbaycan SSR EA-nın Xəbərləri (ƏDİ ser.), 1974, №2.
11. Mahmudov M. Xətib Təbrizinin həyat və yaradıcılığı. Bakı, "Elm", 1972.

AN INTERESTING DISCUSSION AND ITS REASONS (on the concept of scientific textology by Dmitry Likhachev)

Summary

Academician Dmitry Likhachev, a famous Russian Soviet writer, proposed a new concept in the early 1960s. This was due to textology, which was the subject of textology. And here the preparation of texts was considered as an experimental area. Academician suggested removing the process of preparing texts for publication from the task of

textology. He called the textology an independent science studying the history of texts. Until that time, it was considered the only task of textology. He published his thesis on the subject, the object of methodology and other problems of textology. The arguments of the author were met with serious protests and caused controversy.

The article studied D.Likhachev, B.Eikhenbaum, B.Bukhtab, E.Prokhorov, A.Grishunin, as well as A.Mirahmedov, T.Mageramov, K.Sharifli regarding the Azerbaijani text. Here are interpreted difficulties in obtaining the scientific status of the text.

Key words: applied philology, editing technique, guidelines, D.Likhachov, a new concept, the history of the text, scientific textology

ИНТЕРЕСНАЯ ДИСКУССИЯ И ЕЁ ПРИЧИНЫ (о концепции научной текстологии Д.Лихачёва)

Резюме

Известный советский российский писатель, академик Дмитрий Лихачёв предложил в начале 1960-х годов новую концепцию, связанную с предметом текстологии, в которой подготовка текстов рассматривалась как экспериментальная область. Академик предложил отделить процесс подготовки текста для публикации от задач текстологии. Он назвал текстологию независимой наукой, изучающей историю текста. До этого времени это считалось единственной задачей текстологии. Он опубликовал свои тезисы по предмету, объекту методологии и другим проблемам текстологии. Эти аргументы были встречены серьёзными протестами и вызвали споры.

В статье были изучены труды Д.Лихачёва, Б.Эйхенбаума, Б.Бухштаба, Е.Прохорова, А.Гришунина, а также А.Мирахмедова, Т.Магеррамова, К.Шарифли относительно азербайджанской текстологии, интерпретированы трудности в получении научного статуса текстологии.

Ключевые слова: прикладная филология, методика редактирования, методические рекомендации, Д.Лихачёв, новая концепция, краткая история текста, научная текстур